

Kronviltet – en skånsk symbol

AV ANDERS JARNEMO

ATT EN STILLA NATT i september få höra stora kronhjortar bröla mot varandra är kanske en av de allra starkaste naturupplevelserna som går att finna i dagens Skåne. Det var dock nära att det som numera är vårt landskapsdjur utrotades och än idag är kronviltets vara eller icke-vara omdebatterat.

Inte bara skånsk

Alltsedan kronviltet vandrade in i Skåne redan för ca 10 000 år sedan har arten varit en del av den skånska faunan. Även om kronviltet har blivit starkt förknippat med Skåne, så spred det sig norrut och nådde i Sverige en maximal utbredning som omfattade Skåne, Blekinge, Halland, Småland, Öland, Östergötland, Västergötland, Bohuslän och Dalsland. Detta var en utbredning som varade in i historisk tid. Under 1500-talet fridlyste Gustav Vasa kronviltet och jakten på det blev ett kungligt privilegium. Detta kan eventuellt tyda på att stammen redan då var på nedgång. Möjligen fick denna fridlysning i alla fall en lokal effekt, för på 1700-talet medgavs jakt på sina håll, förmodligen som ett svar på alltför stora skador på gröda. Samtidigt uppgavs tjuvskytte och varg tära på kronviltstammarna, och Linné skrev ”Hjortar och Rådjur hawa wargar och menniskjor täflat aat utrota”. Under 1700-talet blev förekomsten av kronvilt alltmer sporadisk på de flesta håll. När så det kungliga jaktprivilegiet upphävdes 1789 var det förmodligen bara en sista nådastöt. Vid 1800-talets början var kronviltet försvunnet från merparten av sitt ursprungliga utbredningsområde. Utanför Skåne klamrade sig kronviltet längst kvar i Östergötland och Västergötland där mindre stammar fanns under första hälften av 1800-talet.

Var det då jakt, tjuvskytte och varg som var huvudorsakerna till att kronviltet drevs till randen av utrotning? Nej, sannolikt inte. Möjligen att dessa faktorer bidrog, påskyndade och nära nog avslutade arbetet, men tillbakagången för kronviltet hade troligen inletts

tidigare. Den grundläggande orsaken var förmodligen istället omdaning av landskapet och människans allt hårdare utnyttjande av detta. Skogarna var mycket hårt huggna och på sina håll helt försvunna och ersatta av ett öppet hedlandskap. Skogen nyttjades dock inte bara för uttag av ved och virke. Antalet tamdjur var mycket stort under 1700- och 1800-talen. Medan åker och äng hölls inhägnade, var skogsmarken utsatt för ett intensivt bete av getter, får och kreatur. Skogsbetet hade med säkerhet en kraftig inverkan på vegetationen. I synnerhet vintertid lär bristen på föda i fält- och buskskiktet ha skapat en besvärlig situation för hjortviltet.

Räddad i Skåne – men krav på utrotning

När det sista djuret i Västergötland sköts 1847, återstod endast en spillra av den svenska kronviltstammen. Denna lilla restpopulation hade ett utbredningsområde som begränsade sig till centrala Sydsåne med centrum på de Piperska godsens Högestad-Baldringe och Krageholm samt Sövdeborg. Att inte kronviltet helt försvann från vår svenska fauna vid denna tidpunkt får tillskrivas det skydd som då gavs på dessa godsmarker. Då, vid mitten av 1800-talet, uppgick stammen i Skåne till ca 100-talet djur. Så sent som 1823–24 hade dock antalet djur inom samma område uppskattats till 300 djur, vilket var resultatet av flera års fridlysning här. Hur kom det sig då att stammen på ett till två decennier minskade till en tredjedel? Vid mitten av 1820-talet ansågs skadorna för stora och man bestämde sig för att minska stammen. På tre år sköts 120 djur. Ovanpå detta kom det under andra halvan av samma decennium en räkka hårda vintrar som ytterligare decimerade stammen kraftigt. Att kronviltet drabbades så hårt av vintern kan i sig också vara en indikation på att landskapet var mycket hårt brukat med få födoresurser. Som om detta inte vore nog följde en period av tjuvjakt, varför stammen vid mitten av 1830-talet var mindre än 100 djur. Under perioden 1850–

1870 verkar emellertid kronviltet ha återhämtat sig och ska ha blivit talrika på Högestad-Baldringe, Övedskloster och Häckeberga. Återigen ansågs dock skadorna bli för stora med påföljden att jakttrycket ökade. Redan på 1880-talet hade stammen på nytt kraftigt reducerats.

Under andra halvan av 1800-talet och under 1900-talet fick kronviltet uppleva en ny omdaning av landskapet. De fåladsmarker och lövkärr som inte bara erbjöd kronviltet skydd utan även föda, uppodlades och försvann nu i rask takt. Kort därefter inleddes emellertid en ny omvälvning av dessa marker då de istället började igenplanteras med gran, vilket även skedde med magra lövskogsmarker. Den födoresurs som fanns i fåladsmarker, kärr och äldre tiders luckiga lövskog gick därmed om intet. I de täta granplanteringarna fick förvisso kronviltet ett gott skydd, men samtidigt också ett sämre foderutbud. Framväxten av ett modernare och mer virkesinriktat skogsbruk på de skånska godsen fick också en annan följd för kronviltet. När kronviltet tidigare orsakade skador så var det på växande gröda. Klagomålen kom nu i allt högre grad att gälla även skog då kronviltets gnag och flängning av granbark orsakade stora skador. Nu hördes också röster som krävde ett utrotande av kronviltet i Skåne.

Utrotning, evakuering eller bevarande i Skåne?

Som en följd av den förändrade skadebilden föreslog landstinget i dåvarande Malmöhus län 1899 att kronhjorten skulle vara fredlös hela året, detta trots att stammen redan var nere i mycket låga numerär. En bottennotering verkar ha nåtts 1907 då stammen uppskattades till endast 50 djur. Tio år senare noterades i och för sig stammen till 100 djur, men uppgavs samtidigt vara stadd i kraftig minskning. Situationen föranledde professor Sven Ekman att skriva att hela stammen var hotad av förintelse och att den borde evakueras från Skåne. Detta kan också sägas vara startskottet för den debatt som till stor del kom att präglade kronviltfrågan under 1900-talet och som förklarar hur det kom sig att vården av kronvilt här i Skåne med självklarhet ses som en fråga för naturvården.

På 1950-talet hade stammen ökat till ca 150 djur efter jakt. Fridlysningsbestämmelser som innebar en allmän jakttid på endast tre dagar, licensjakt samt förbud mot nattjakt hade införts 1938 och resulterat i en viss ökning. Kronviltet hade nu sitt tillhåll i tre huvudom-

råden. Ett västligt område omfattande Skabersjö, Börringe, Häckeberga, Slätteröd och Björnstorps, ett östligt med Övedskloster, Vomb, Sövdeborg, Högestad och Krageholm, samt ett område norr om Ringsjön (Hallaröd, Norra Rörum, Trolleholm) som höll en mindre stam.

Skadorna på den planterade granskogen drev fram en intensiv debatt om artens vara eller icke-vara. De allt mer högljudda kraven på kronviltets utrotning, eller i alla fall att skogsägare inte skulle behöva stå för kostnaden för detta vilt, möttes dock av röster som ville bevara kronviltet som frilevande art i Sverige. Dels för att arten är en naturlig del av vår fauna, dels för att det svenska kronviltet är av den så kallade nominatrasen och i kraft av det har ett skyddsvärde. Vad menas då med "nominatras"? Det svenska kronviltet stod modell för Linné då han beskrev arten. Därmed kom den svenska typen av kronvilt att benämnas nominatras med det vetenskapliga namnet *Cervus elaphus elaphus*. Denna ras tros ha haft sitt utbredningsområde i Sverige, Danmark och norra Tyskland.

Författaren Bengt Berg fann tycke i professor Ekman's idé från 1918 och föreslog 1948 att det svenska kronviltet helt enkelt skulle räddas genom att man introducerade skånska djur på lämpliga lokaler i Mellansverige. Tanken var att i det mellansvenska barrskogslandskapet med en rik tillgång på bärris, ljung, lav och ett utvecklat buskskikt skulle skador inte uppstå eftersom kronviltet inte skulle behöva äta bark. Svenska Jägareförbundet tillsatte då en utredning som föreslog att skånskt kronvilt skulle sättas ut på Halleberg, kronopark och tillika kunglig jaktmark i Västergötland. En insamling för att rädda det svenska kronviltet startades av Jägareförbundet 1953 och samma år kunde två vildfångade hindar från Sövdeborg släppas i det nybyggda hägnet vid Halleberg. Året därefter fick de sällskap av en äldre hjort från Börringe och 1957 kunde de första djuren släppas ut i frihet på berget.

Skulle då inte det svenska kronviltet alls räddas kvar i Skåne? Parallellt med arbetet för utplantering i Mellansverige, fanns det krafter som ville bevara kronviltet i Skåne. Bland annat hade tanken väckts att inrätta ett inhägnat reservat där stammen skulle bevaras. Under 1950-talet uttryckte Skånes Naturskyddsförening oro för kronviltets framtid i Skåne. Erik Dahl, professor i zoologi i Lund, hävdade att eftersom det var fråga om nominatrasen var det av stort vetenskapligt värde

att bevara kronviltet. Tillsammans med Skånska Jägarsällskapet, som även de hade ett starkt intresse av att behålla en kronviltstam i Skåne, beslöt man 1957 att tillsätta en kommitté som skulle ta sig an kronviltfrågan. Kommittén, som 1959 gavs namnet Kronhjortskommittén, förkastade förslaget om ett inhägnat reservat, och förespråkade istället att ersättning skulle betalas ut till drabbade markägare.

Krav på en utredning av den skånska kronviltfrågan ställdes också i en riksdagsmotion 1961. Motionen efterfrågade andra lösningar än en högre avskjutning. Reservat sågs som en möjlig väg att gå och man ville också ha forskning om skadeförebyggande åtgärder. En utredning, som fick namnet 1961 års kronhjortsutredning, tillsattes. I betänkandet som kom 1964 föreslogs att fler djur skulle flyttas från Skåne till Halle- och Hunneberg, samt att inhägnade reservat skulle uppföras på Öland och i Skåne, där Vombs fure sågs som en möjlig lokal. Utredningen kritiserades hårt och dess förslag verkställdes aldrig. Istället fick en arbetsgrupp under professor Bertil Haglund 1965 uppdraget att fortsätta utreda frågan om kronviltets bevarande. 1965

Det skånska kronviltet är på frammarsch!

kom även Ingemar Ahléns avhandling om det skandinaviska kronviltets utbredningshistoria, taxonomi och ekologi, vilket gav ett betydligt bättre kunskapsunderlag än tidigare. Arbetsgruppen lade fram sitt betänkande 1969. Man föreslog att ett 44 000 hektar stort reservat skulle inrättas.

Kronhjortsreservatet

År 1971 sjöattes så försöksreservatet för frilevande kronhjort i Skåne. Reservatet fick en nordgräns från Revinge i väster längs väg 104 norr om Vombsjön över Övedskloster och vidare förbi Tolånga till Vanstad i ett nordöstra hörn. I öster drogs gränsen från Vanstad söderut genom Röddinge via Sövestad till Bjäresjö. I söder och väst begränsades området av en linje Bjäresjö–Slimminge–Veberöd–Revinge. Denna gränsdragning innebar att det då kanske starkaste fästet för kronviltet, Hækkeberga--Börningeområdet, inte införlivades i reservatet. Som skäl angavs att inte hela utbredningsområdet behövdes för ett bevarande av stammen samt att det skulle bli alltför kostsamt. Man var också osäker på vad anläggandet av Sturups flygplats skulle få för konsekvenser för kronviltet. Syftet med reservatet var att i Skåne bevara och vårda en frilevande stam av nominatrasen av kronvilt som inom reservatet skulle uppgå till 100–150 djur. Man skulle samtidigt minska skadegörelsen genom skadeförebyggande åtgärder. Inom reservatet skulle jakten vara reglerad och ersättning för skador på skog och gröda utbetalas. Utanför reservatet skulle man ha en lång, allmän jakttid. En kronhjorts nämnd med företrädare från länsstyrelsen, skogsvårdsstyrelsen, Skånska Jägarsällskapet och Skånes Naturvårdsförbund samt representanter för markägarorganisationer tillsattes.

Under 1960-talet hade antalet djur fördubblats och vid reservatets tillkomst uppskattades stammen i Skåne till ca 300 djur, varav ca 100–150 inom reservatet. Att en stor del av stammen hamnade utanför reservatet gav från början upphov till kritik. Man var tidigt klar över att många av de hjortar som brunstade i reservatet tillbringade resten av året utanför, vilket talade för att reservatet borde utökas. För att skydda dessa hjortar begränsade man nu även jakten utanför reservatet. Eftersom det här inte betalades ut ersättning för skador, uppstod konflikter med skogs- och jordbruk. Reservatet ansågs inte heller ge skydd mot långvandrande hjortar av främmande ursprung från främst

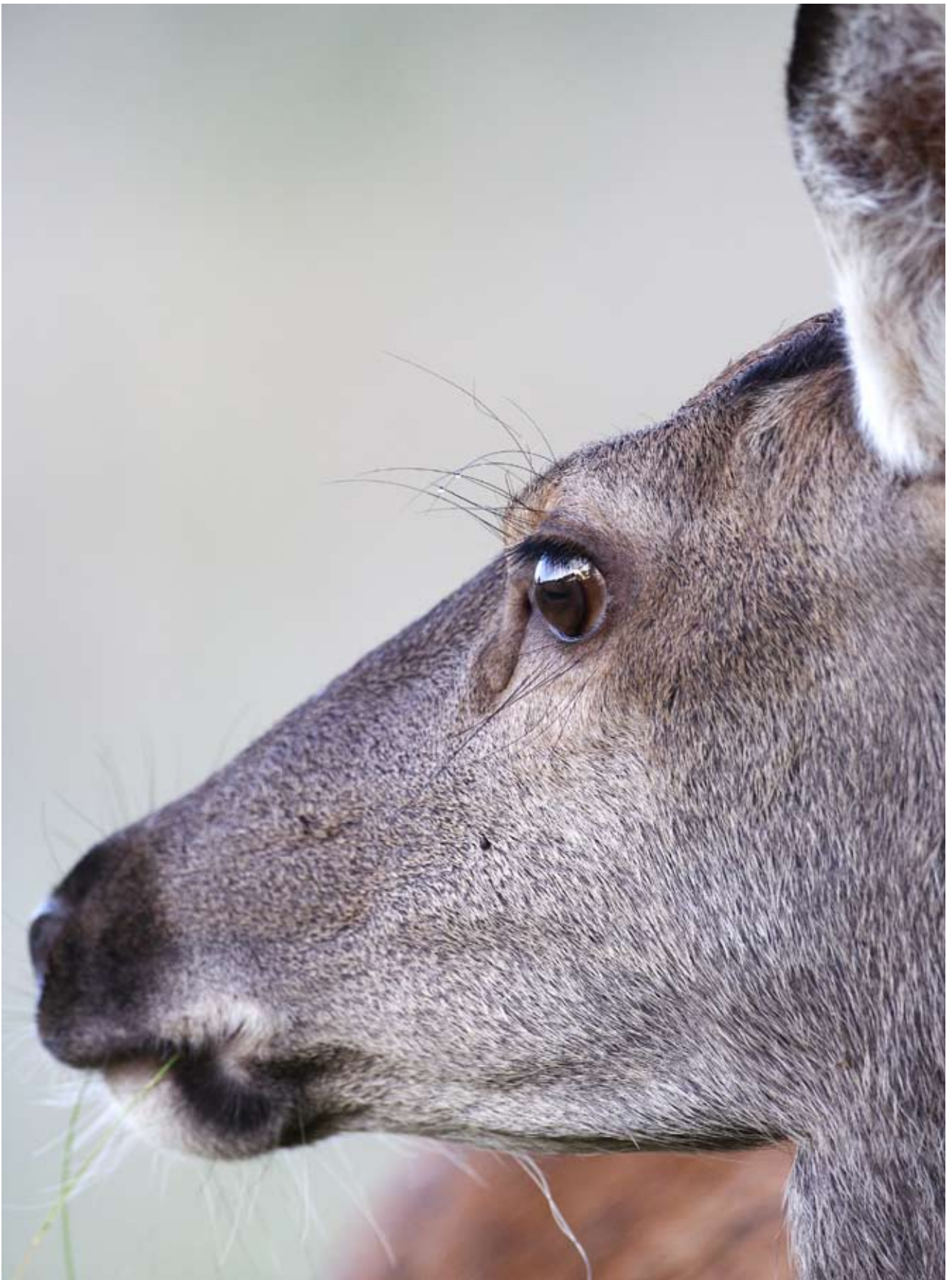
Blekinge. Länsstyrelserna i Skåne ville även av detta skäl ha ett betydligt större reservat samt en skyddszon med lång allmän jakttid. Jakt- och viltvårdsberedningen 1983 drog emellertid slutsatsen att det på sikt inte skulle gå att skydda det skånska kronviltet från inblandning av kronvilt av annat ursprung. Därmed föll också motivet för att upprätthålla reservatet. Riksdagen valde att följa denna linje och i årsskiftet 1987/1988 upphörde frireservatet.

Vid tidpunkten för reservatets avvecklande uppgick kronviltstammen i Skåne till ca 500 djur. Genom årliga inventeringar och fotodokumentation av hjortar hade man börjat bygga upp en mycket värdefull kunskapsbas om stammen. Denna kunskap tillsammans med den reglerade och selektiva jakten hade också lett till en klar förbättring av stammens kvalitet. Andelen handjur ökade, liksom medelåldern för dessa. Mot slutet av reservatstiden sågs alltför många hjortar med horn av hög klass. De skånska kronhjortarna hade tidigare rykte om sig att inte kunna få särskilt stora horn. Genom reservatsarbetet kunde man visa att om bara tillräckligt många hjortar fick bli tillräckligt gamla, så kunde även skånska hjortar få stora horn.

Framgångsrik förvaltning

Efter reservatets upphörande var det många som befäradade att stammen snabbt skulle skjutas sönder, såväl vad gäller antal som sammansättning. Från skånsk sida arbetade man dock hårt för att få behålla någon form av licenssystem och man lyckades med detta. Hotet om uppluckringar i regleringen av jakten har dock återkommit vid ett par tillfällen och då mötts av ett samfällt starkt skånskt motstånd från framförallt Naturskyddsföreningen, Skånska Jägarsällskapet och länsstyrelsen, men även från exempelvis dåvarande Skogsvårdsstyrelsen och olika markägarorganisationer. Även om man ser allvarligt på de skador som kronviltet orsakar är man inte intresserad av att stammen skjuts sönder kvalitetsmässigt, vilket är den sannolika följderna om licenssystemet tas bort. Vid tillfälliga lätnader i den reglerade jakten har det varit tydligt att det är i synnerhet de stora hjortarna som blir hårt skattade.

Inom merparten av kronviltets utbredningsområde i Skåne bedrivs licensjakt. För att få licenstilldelning krävs att man har minst 200 hektar välarronderad mark. Vid tilldelningen tas hänsyn till den rådande situationen för kronvilt i olika delområden, baserat

De senaste åren har tyvärr flera storhjortar fastnat och dött i stängsel.

främst på de inventeringar som görs, men också på kontakter med markägare och jägare. De enskilda markerna bedöms utifrån förekomst av kronvilt, läge, areal, arrondering och fördelning mellan skogs- och jordbruksmark, där skog väger tyngre än jordbruksmark. Djur tilldelas i kategorierna kalv, hind, hjort upp t.o.m. fyra taggar, hjort upp till och med åtta taggar samt valfritt djur. Hind får (om ej annat anges) bytas mot kalv, och hjort upp t.o.m. fyra respektive åtta taggar får bytas mot hind eller kalv. För att kunna skjuta en stor hjort måste man alltså ha blivit tilldelad ett valfritt djur. Detta system ger markägare och jägare en valfrihet i vilket djur de vill fälla, samtidigt som det är möjligt att på en större skala styra avskjutningen för att uppnå de mål man har i förvaltningen.

Systemet anses av de flesta fungera mycket bra, även om det naturligtvis alltid finns de som tycker att de är berättigade till en högre tilldelning. En förutsättning för en bra förvaltning är dock att man har en bra kunskap om stammen. I detta sammanhang är de årliga inventeringarna av stammen oerhört värdefulla. Av stort

värde är naturligtvis också de kontakter med jägare och markägare som byggts upp under årens gång och som fortlöpande utökas.

Stammen idag

Idag har vi i Skåne en kronviltstam som är större än på mycket länge. Inventeringar och uppskattningar tyder på att stammen i södra centrala Skåne och på Österlen uppgår till åtminstone 1 500 djur före jakt. Inom licensområdet har ca 300-400 djur fällts de senaste säsongerna. Framförallt har vi under de senaste decennierna haft en stor ökning på Österlen, med Christinehof som centrum, men även i det traditionella området har stammen ökat. Bilden av ökning är emellertid inte entydig. Det finns delområden där stammen istället minskat. Häckeberga-Böringe var exempelvis ett kärnområde för kronviltet tidigare. De senaste åren har här varit betydligt färre djur än under 1960- och 1970-talen.

Glädjande är att vi idag har en långt mycket bättre sammansättning i stammen. En livskraftig stam är

inte bara en fråga om antalet djur. Det är också en fråga om köns- och åldersfördelning. Tidigare har det varit en stor brist på handjur och i synnerhet fullvuxna sådana. Handjuren blir inte kroppsligt fullvuxna förrän vid åtminstone sex års ålder och innan dess är de mer eller mindre att betrakta som tonåringar. De fullvuxna handjuren spelar en mycket viktig roll i kronviltets ekologi. Det har därför varit ett mål i förvaltningen att uppnå en jämnare könsfördelning och öka andelen fullvuxna handjur. Det senaste decenniet har möjligheterna att fälla stora hjortar därför begränsats starkt. Dessa restriktioner, tillsammans med ett uppoffrande arbete av flera markägare, har resulterat i en jämnare könsfördelning och en fullgod andel fullvuxna handjur.

Forskning pågår!

Tack vare de årliga inventeringarna – som under många år genomfördes med direkt stöd från Naturskyddsföreningen i Skåne – och dokumentationen av hjortar, är den skånska kronviltstammen en av de viltstammar i landet som vi känner bäst. Inventeringarna har gett oss god kunskap om upp- och nedgångar i stammen och dess sammansättning. Genom att identifiera hjortarna via hornen har ett flertal individer kunnat följas under flera års följd. Vidare har deras vandringar mellan vinter- och sommarståndorter och brunstlokaler kunnat kartläggas. En sammanställning över kända vandringar under åren 1969–2007 omfattande 96 hjortar visar till exempel att hjortarna tillbringar sommar och vinter i genomsnitt 14 km ifrån sina respektive brunstlokaler. Det är inte ovanligt med avstånd på 20–30 km och den längsta dokumenterade vandringen är 47 km.

Det finns dock mycket mer att lära om vårt kronvilt. Hindarnas rörelsemönster har varit okänt, likaså hur stora hemområden som såväl hjortar som hindar har. Vi behöver också en bättre kunskap om i vilken omfattning olika biotoper utnyttjas. Det är några av de frågor som ett pågående forskningsprojekt försöker besvara. Projektet startade 2005 med undertecknad som projektledare. Huvudsyftet är helt enkelt att ta fram fakta som kan användas till att förbättra förvaltningen av kronvilt i Sverige. Ett av projektets studieområden är just i södra Skåne. Den kunskap och erfarenhet som vi har i Skåne utgör en god utgångspunkt för projektet, men genom att förse djur med GPS-sändare är förhoppningen att kannedomen om kronviltets

ekologi i det skånska landskapet ska bli än bättre. Under februari–mars 2007 och 2008 märktes totalt tolv kronhindar med GPS-sändare. Resultaten visar hittills att hindarna rör sig över större områden än vad vi hittills trott. Storleken på deras hemområden är i genomsnitt ca 2 800 hektar. Dessutom har några av hindarna visat sig pendla mellan helt olika områden. En hind har till exempel gått iväg som längst 26 km ifrån där hon märktes. Genom dessa pendlingar har vi fått en förklaring till varför antalet djur kan variera på enskilda marker inom och mellan olika år. Kommande vinter ska vi försöka märka fullvuxna handjur med GPS-sändare. Även om vi genom att känna igen hjortarna på deras horn har kunnat kartlägga en del av deras vandringar och uppehållsorter, vet vi väldigt lite om deras mer detaljerade rörelsemönster, hemområdesstorlek och biotopval.

Framtiden – hotad eller räddad?

Vi har en större kronviltstam idag än på mycket länge – betyder detta att kronviltets framtid i Skåne är tryggad? Och hur är det med nominatrasen? Har vi lyckats skydda den från inblandning av kronvilt med ursprung från hägn?

Om man ser till antalet djur i dagens stam, så är förmodligen stammen tillräckligt stor ur ett bevarandeperspektiv. En DNA-undersökning, publicerad i början av 2009, tyder dessutom på att kronviltet i södra Skåne lyckats klara sig från betydande inblandning av annat kronvilt. Men hotet om inblandning kvarstår och kommer sannolikt att växa sig allt större. I nordöstra Skåne finns nu en ökande stam som härrör från ett hägn norr om Kristianstad. Vi har även kronvilt som vandrar in från Blekinge över Ryssberget och vidare västerut norr om Ivösjön. På sikt är risken stor att dessa djur kommer att få kontakt med de sydsånska djuren. Vi har även problemet med hägn i Skåne där man håller kronvilt med blandat ursprung. Det finns en framtagen åtgärdsplan som tacklar bland annat dessa problem, men planen har strandat utan förklaring hos Naturvårdsverket, varför de föreslagna åtgärdernas eventuella iståndsättande fördröjs. Det finns även de som vill upphäva det nuvarande systemet med licensjakt och ersätta det med den kombination av allmän jakt och skötselområden som man har i övriga Sverige. Jag bedömer att detta med stor sannolikhet skulle innebära en huggsex på framförallt de stora hjortarna och att den fina

sammansättning som vi mödosamt byggt upp tämligen snart skulle skjutas sönder.

Det kanske största hotet mot en stark framtida kronviltstam i Skåne är dock kanske ändå det problem som varit det största under de senaste 150 åren, nämligen de skador som kronviltet åsamkar framförallt skogsbruket. Kronviltets gnag och flängning av i synnerhet granbark är oerhört kostsamma, och de skånska skogsägarna är värda en stor eloge för sin tolerans av kronvilt. Behovet av åtgärder för att minska dessa skador är emellertid stort. Det behövs verkligen forskning kring kronviltets barkskalning och hur man kan gå tillväga för att mildra problemet. Idag satsas ingenting på detta i Sverige. En förutsättning för en tryggad framtid för kronviltet i Skåne är att balansgången mellan en tillräckligt stor stam och skadenivån måste fungera. Många markägare i Skåne har dock, trots skadorna, en positiv inställning till kronviltet. Man ser ett värde i att ha kronvilt och finner glädje i att man har en chans att se stora hjortar ute i markerna. Dessutom finns det ett allt större ekonomiskt värde i jakt. Många skånska jägare håller kronviltet som det vilt som bju-

der störst utmaning och som ger den finaste jakten. En kronviltstam som möjliggör ett bra jaktutbyte och där ett uthålligt jaktuttag är möjligt, är i sig en försäkran för en god framtida kronviltstam.

Kronviltfrågan har länge varit en hjärtefråga för Naturskyddsföreningen i Skåne. Enträget har föreningen kämpat för en livskraftig kronviltstam i Skåne – och här bör särskilt framhållas det arbete som skribenten och naturfotonestorn Arne Schmitz lagt ner. Tack vare detta kan vi i Skåne idag slå oss för bröstet. Mig veterligen är den skånska kronviltförvaltningen det enda exemplet i Sverige på att hjortvilt behandlas som den naturvårdsfråga det rätteligen är. Vi har idag en kronviltförvaltning som många yrkesmän inom viltförvaltning anser vara det enda svenska exemplet på en riktig klöviltförvaltning på ett regionalt plan. Naturskyddsföreningen i Skåne har stor del i att så blivit fallet!

Referenser:

AHLÉN, I. 1965. Studies on the red deer, *Cervus elaphus* L., in Scandinavia. I. History of distribution. II. Taxonomy and osteology of prehistoric and recent populations. III. Ecological investigations. *Viltrevy* 3: 1-376.

BERG, B. 1948. Skall staten rädda kronhjorten? *Svensk Jakt* 86(7):162-166.

EKMAN, H. 1990. Kronhjorten i Sverige. Reservatsidéns utveckling. *Viltnytt* 28: 12-17.

EKMAN, S. 1918. Några jaktbara djurarters historia i Sverige under senare tid. 2. Kronhjorten. *Svenska Jägareförbundets Tidskrift* 57:33-51.

JARNEMO, A. 2005. Faktablad: *Cervus elaphus elaphus* – kronhjort (nominatrasen). Rödlistan, ArtDatabanken, SLU.

JARNEMO, A. 2008. Seasonal migration of male red deer (*Cervus elaphus*) in southern Sweden and consequences for management. *European Journal of Wildlife Research* 54:327-333.

JARNEMO, A. & LARSSON, P. 2000. Vårda kronviltet. Att sköta stammen rätt är att skjuta rätt! *Svensk Jakt* 9: 84-88.

LARSSON, A. (red.), Eriksson, S., Hellstrand C., Sinding-Larsen, T., Larsson, P. & Sällström, A. 1987. Kronhjorten i Skåne 1971-1987. Naturvårdsenheten, länsstyrelsen i Malmöhus län, meddelande 1987: 4.

LAVSUND, S. 1975. Kronhjorten, *Cervus elaphus* L., utbred-

ning i Sverige 1900-1973. *Inst. för skogszoologi* 18.

LAVSUND, S. 1976. Kronhjortens, *Cervus elaphus* L., ekologi i områden med nyetablerade populationer i Syd- och Mellansverige. *Inst för skogszoologi* 25.

LAVSUND, S. 1990. Kronhjorten i Sverige och dess framtid. *Viltnytt* 28: 18-26.

LUNDBERG, G. 1958. Kronviltet. I: Hamilton, H (red.), *Svenska Hjortdjur*, 483-560.

MARKGREN, G. 1990. De svenska kronhjortarna. *Rasproblematiken*. *Viltnytt* 28: 6-11.

SCHMITZ, A. 1994. Skånes äldsta invånare. *Skånes Natur Årsbok 1994*, s. 61-67.

SINDING-LARSEN, T. 1983. Utvärdering av verksamheten med försöksreservatet för kronhjort i Skåne 1971-1982. *Länsstyrelsen i Malmöhus län, meddelande 1983: 2*.

SINDING-LARSEN, T. & LARSSON, P. 1979. *Kronvilt*. Bokförlaget Signum i Lund AB.

Satelliitsändare ska lära oss mer om det kronviltets ekologi.

Kronviltets gnag av bark är ett stort problem.

De fullvuxna hjortarna har en viktig roll i kronviltets ekologi.